

Szakmai beszámoló
A reciprocitás fogalmai és az érdemesség jelei
című
NKFI-113208 kutatásról

A kutatás elméleti és empirikus ágát két önálló részben mutatjuk be.

Elméleti kutatás

A kutatás elméleti kérdésfeltevése az volt, hogy milyen kapcsolatot találhatunk az érdemesség/érdemtelenség társadalmi megítélése és a különböző reciprocitási elvek között. A kutatás indulásakor az érdemesség/érdemtelenség társadalmi megítélését lényegében a szegénység dimenziójában kívántuk vizsgálni, ám a kutatás ideje alatt a menekültválság megjelenése miatt drámai változások következtek be a magyar közéletben. A menekültválság szinte minden más témát kiszorított a közéleti diskurzusból. Mivel még az empirikus adatfelvétel előtt történt meg ez a váltás, úgy döntöttünk, hogy a kutatási fókusztt abban az értelemben megváltoztatjuk, hogy a szegénység és érdemesség kapcsolata helyett a menekültek és az érdemesség kapcsolatát fogjuk vizsgálni. Ez a váltás a kutatás alapkérdéseit érdemben nem befolyásolta, viszont egy soha vissza nem térő alkalomnak éreztük azt, hogy reagáljunk arra a különleges helyzetre, amely tálcán kínált számunkra egy történetileg egyedi vizsgálati lehetőséget.

A kutatás kezdetén abból indultunk ki, hogy az érdemesség (rászorultság) kategóriája az egyik központi eleme a nyilvános politikai közbeszédnek, azon belül is különösen a jóléti támogatásokról szóló diskurzusnak. Ami a szegénységgel kapcsolatos vitákra igaz, ugyanúgy érvényes a menekültekkel kapcsolatos társadalmi ítéletekre, hiszen a menekültválság egyik központi kérdése is végig az volt, hogy megérdemlik-e (és ha igen, miért, ha nem, miért nem) a befogadást, a segítséget a menekültek.

A kiinduló elméleti megfontolásunk az volt, hogy az az érdemességgel/érdemtelenséggel kapcsolatos vitákban gyakran támaszkodnak a reciprocitás különböző elveire. Ez egyaránt igaz a szegényekkel, cigányokkal, menekültekkel kapcsolatos attitűdökre. Az érdemesség vagy érdemtelenség minősítés kiosztása nagyban függ attól, hogy külső vagy belső okokra hivatkozva magyarázzák az emberek a segítségre szorulás tényét. Más attitűdöket, más érvrendszereket tapasztalhatunk akkor, amikor a szegénységet, a rászorultságot, a menekültek befogadását valamilyen külső okra (a szegénység esetében szerencsétlenségre, a menekültek esetében háborúra) vagy belső okra (a szegénység esetében lustaságra, nemtörődömségre, a menekültek esetében "gazdasági", könnyű előnyök szerzésének szándékára) hivatkozva magyarázzák az emberek. A lecsupaszított érveket úgy lehet szembe állítani egymással, hogy az egyik oldalon állnak azok, amelyek szerint "segíteni kell rajta, mert érdemes", a másik oldalon vannak azok, amelyek szerint "nem kell segíteni rajta, mert értelmetlen".

Amikor a segítségnyújtás, támogatás, befogadás kérdésben kell döntenünk, és a döntésbe bevonjuk az érdemesség/érdemtelenség kérdését, akkor reaktív cselekvésről beszélhetünk, hiszen a döntés indoklásakor a támogatandó személy valamilyen "minőségét", illetve ezt a minősítést "megalapozó" korábbi cselekvéseit vesszük figyelembe. Az ilyen reaktív döntések, cselekvések logikáját, típusait elemzik a reciprocitáselméletek.

A reciprocitáselméletek legfontosabb kérdése az, hogy miként lehet tartós kooperatív mintázatokat kialakítani nagyobb közösségeken belül, és az általános válasz az, hogy a közösségek erre különböző reciprok cselekvési stratégiák alkalmazása révén lehetnek képesek.

A reciprocitáselméletek elemzik az olyan helyzeteket, amelyekben a résztvevők ismerik egymást (ez nyilván kisebb közösségekben érvényesül), de vizsgálják a nagyobb közösségekben belül kialakuló emergens kooperáció jelenségét is (az előbbi a direkt reciprocitás, az utóbbit az indirekt reciprocitás fogalmával írják le). A reciprocitáselméletek meghatározzák, elkülönítik azokat a reciprocitási elveket, szabályokat, amelyek képesek kooperációs minták kialakítására és fenntartására. A korábbi kutatások során kiderült az is, hogy a direkt és indirekt reciprocitás körülményei közepette is ugyanolyan (nagyon hasonló logikájú) szabályokat követünk. Ezek a szabályok egyfelől a cselekvéseinkre, másfelől a cselekvéseink alapján végzett reputációs minősítésekre, értékelésekre vonatkoznak, tehát beszélhetünk cselekvési és értékelési szabályokról. A segítségnyújtás, a támogatás, a befogadás kérdése az indirekt reciprocitás világába tartozik, hiszen az ilyen kérdésekről nagy közösségekben, ismeretlenekről, ismeretlenek között döntünk. A reciprocitáselméletekben négy olyan szabályt, elvet neveznek meg, amelyek a nagyobb közösségekben képesek lehetnek a kooperáció kialakítására. Ezek (angol terminológiával) a következők: Image Scoring, Simple Standing, Stern Juding, Shunning. A reciprocitáselméleti szakirodalomban alaposan leírták ezeket a szabályokat, és leírták azt is, hogy ezek mindegyike kapcsolódik valahogyan a büntetés jelenségéhez.

A kutatás során azt a kérdést szerettük volna tisztázni, hogy különféle cselekvési és értékelési szabályokat hogyan lehet értelmezni és tipizálni a büntetés fogalma segítségével úgy, hogy közben használjuk a deontikus logika fogalomkészletét, illetve a büntetéshez való eltérő viszonyulásokban hol és hogyan találhatjuk meg azokat az indoklásokat, amelyek az érdemesség/érdemtelenség kérdéséhez kapcsolódnak.

A büntetés egy társadalmi cselekvés újraértelmezése, vagyis egy – searle-i értelemben vett – társadalmi konstrukció. A természeti tények szintjén leírható cselekvést társadalmi tényként újraértelmezünk azt deklarálva, hogy az adott cselekvés büntetésnek számít. A büntetés reaktív cselekvés (ezért logikai értelemben másodrendű fogalommal ragadható meg). Elméleti vizsgálódásaink eredménye az lett, hogy a reciprocitáselméletek által beazonosított négyféle, kooperációt segítő szabályt egyértelműen meg lehet határozni annak segítségével, hogy ezek hogyan viszonyulnak a büntetés jelenségéhez. Ezt a négyféle büntetéshez való viszonyt úgy határozhatjuk meg, hogy a tipizáláshoz deontikus modalitásokat használhatunk.

A deontikus logika háromféle modalitást alkalmazva úgy különít el egymástól három deontikus operátort (a semlegességet, a tiltást és a kötelezést), hogy ezek egymást kölcsönösen kizáró és együttesen minden lehetőséget lefedő kapcsolatban állnak egymással (és egyébként mindegyik definálható a megengedés deontikus modalitás kategóriája segítségével). A négy legfontosabb reciprocitási elv közül három összekapcsolható a fenti három deontikus modalitással. Az 'Image Scoring' szabály "negatívan" áll a büntetéshez, mindenféleképpen rossznak tartja, ezért mondhatjuk, hogy 'tiltja a büntetést'. A 'Simple Standing' szabály annyiban változik az 'Image Scoring' elvhez képest, hogy ez már megengedhetőnek tartja a büntetést arra hivatkozva, hogy a kooperációt úgy lehet fenntartani a közösségben, ha büntetéssel reagálunk a korábban elkövetett rosszra (a rossz emberek jelenlétére). Ez a szabály azonban még elfogadhatónak tartja azt, ha valaki mégsem alkalmaz büntetést, tehát – valamilyen formában – segíti az arra rászorulókat. Amennyiben egy cselekvést és annak ellentettjét egyaránt megengedhetőnek tartunk, akkor beszélhetünk semlegességről (közömbösségről), ezért azt mondhatjuk, hogy a Simple Standing szabály lényege az, hogy 'közömbös a büntetéssel szemben'. A harmadik reciprocitási elv, a 'Stern Juding' szabály még szigorúbb viszonyt alakít ki a büntetéshez: ez a szabály már nem engedi a mérlegelést. Az ilyen beállítódású ember 'kötelezőnek érzi a büntetést', ami abban nyilvánul meg, hogy ez az attitűd helyesli a büntetést, és helyteleníti a büntetés elmulasztását. Ebben az elméleti modellben ezen a ponton mutatható meg, hogy a segítségnyújtásról, támogatásról szóló társadalmi vitákban hol és hogyan használják az érdemességgel kapcsolatos érveket a vitázó

felek. A segítségnyújtás problematikája ugyanis sokszor abban a kérdésben állítja szembe egymással a táborokat, hogy mit gondolnak arról, hogy szabad-e segítséget nyújtani a 'rászorulóknak'. A 'Simple Standing' beállítódású emberek elfogadják ugyan a büntetés lehetőségét, de még megengedik a büntetés elhagyását, ami sok esetben azt jelenti, hogy engedik/helyeslik a segítségnyújtást. Ezzel szemben a 'Stern Juding' beállítódású emberek úgy érzik, hogy a rosszat minden áron büntetni kell, nem lehet megbocsátani, nem lehet megértőnek lenni, tehát helytelen az, ha valaki segítséget nyújt másoknak, hiszen azzal nem büntet. A két tábor közti szembenállás alapja pedig az az eltérő beállítódás, hogy érdemtelennek vagy érdemesnek érzik-e a rászorulókat a segítségre. "Ezek nem érdemelnek segítséget, mert ..." - és mindegy. milyen érvek következnek, mert ezek mindegyik kizárja a segítségnyújtás lehetőségét, míg a másik tábor az érdemességet indokolva a segítségnyújtás alátámasztására szállít érveket.

Mivel a fenti három deontikus modalitás együttesen lefedi a logikai lehetőségek teljes tárházát, ezért mondhatjuk, hogy a három hozzájuk kapcsolt reciprocitási szabály is kimeríti az összes lehetséges büntetéshez való viszonyt vagyis nem érdemes, mert elméletileg nem lehetséges további lehetőségeket keresni. A reciprocitáselméleti szakirodalomban azonban négyféle "kooperációképes" szabályról írnak, s nekünk el kell tudnunk helyezni a fogalmi terünkben a negyedik, eddig még be nem sorolt reciprok szabályt, a 'Shunning' módszertant is. Ezt a szabályt azzal a hétköznapi közmondással szokták szemléltetni, hogy 'Aki korpa közé keveredik, azt megeszik a disznók', amit úgy értelmezhetünk, hogy 'aki rosszakkal kapcsolatba kerül, az maga rosszá válik' – függetlenül attól, hogy hogyan fog cselekedni. Azt ezt leíró 'Shunning' szabály az elkerülő és/vagy kizáró magatartásra ösztönzi az embert, amit fogalmilag értelmezhetünk úgyis, hogy ez nem pusztán a büntetéshez való háromféle deontikus viszonyt valamelyikét fejezi ki, hanem a 'rászorulóhoz' való viszony egészét érinti, mégpedig úgy, hogy magát a cselekvést, pontosabban a cselekvés lehetőségét teszi lehetetlenné. Ezt úgy teheti meg, hogy valamilyen módon megszünteti a döntéshozó és a rászoruló közti kapcsolatot, vagyis valakit kizár a közösségből: magát vagy a másikat. A fenti gondolatmenet mentén mind a négy reciprocitási elvet egyértelműen azonosítani lehet (a büntetéshez való viszonyulás alapján), ráadásul a négy elvhez sok olyan megnyilatkozástípust, érvelési logikát lehet rendelni, amelyek jelezni képesek a segítségnyújtási döntésekhez fűzött indoklásokban, hogy melyik reciprocitási szabály alkalmazásáról, melyik beállítódásról van szó.

A négyféle beállítódás, a négyféle reciprok szabály a büntetés jelenségén keresztül szépen és egyértelműen értelmezhető. Látnunk kell azonban azt is, hogy a büntetés társadalmi gyakorlatba emelésével ellentmondásos, szükségszerűen értékkonfliktusos helyzet keletkezik (amit a magasabb fokú fogalmak bevezetéséből, vagyis a büntetés alkalmazásának tényéből keletkező logikai paradoxonnal magyarázhatunk). A társadalmi praxis szintjén mindez úgy jelentkezik, hogy a négyféle reciprocitási szabály, a négyféle büntetéshez való viszony közül bármelyik „választható”, mindegyik mögé érvényesnek érzett igazolást lehet felsorakoztatni. A kooperációt fenntartani képes reciprok stratégiák négyféle érzetre, beállítódásra támaszkodva egyszerre, egymással versengve vannak jelen a társadalmi gyakorlatban, noha elterjedtségük, befolyásuk időtől, helytől, témától függően változhat. Ezek a beállítódások függetlennek tűnnek a tartalmi, ideológiai, világnézeti értékektől, sokkal inkább valamiféle személyiségjegyek tarthatjuk őket. A kutatás ideje során szerzett személyes tapasztalatok alapján úgy tűnt, hogy az érdemességhez, a büntetéshez való eltérő viszonyokat mindenféle politikai, ideológiai, világnézeti oldalon megtapasztalhatjuk. Jelen kutatásunkban nem volt rá mód, de a jövőben érdemesnek tartanánk ezt a kérdést empirikusan is vizsgálni, hogy vajon igaz-e ez a szubjektív érzés a vizsgált beállítódások ideológiafüggetlenségéről.

A kutatás elméleti eredményeit összefoglaltuk egy-egy magyar és angol nyelvű cikkben. A magyar cikket elfogadták, és megjelenésre vár egy hazai szakmai lapban. Az angol nyelvű tanulmány elbírálás alatt van egy nemzetközi folyóiratban.

Empirikus kutatás

A kutatás empirikus részében olyan felmérést terveztünk elvégezni matrica elemzési technika segítségével, amelynek célja az volt, hogy feltárjuk, milyen verbális és vizuális kulcsokkal, jelekkel azonosítják az emberek az érdekes és érdektelen szegénységet; továbbá hogy reagálnak-e az érdekesség egyértelmű jeleire. Ahogy a kutatás elméleti eredményeinek ismertetésekor már jeleztük, az eredeti kutatási tervben még „csak” a szegények megítélésének vizsgálatára koncentráltunk volna, ám a kutatás ideje alatt az ország határait átlépő nagyszámú menekült keltette médiaérdeklődés miatt úgy döntöttünk, hogy a menekültek kezelésével kapcsolatos véleményeket is vizsgálni fogjuk. Azt reméltük, hogy a menekültekről alkotott vélemények bevonása a kutatásba robusztusabbá teheti későbbi elméleti következtetéseinket is.

A menekültek befogadásának megítélése, különösen a jelenlegihez hasonló tömeges vándorlás esetén éles morális dilemmákat vet fel. Egyrészt a menekültek nagy számával és elszántságával nő a humanitáriánus katasztrófa mérete, továbbá a létszám és az elszántság jelzést adhatnak a menekülők szándékain kívül eső külső tényező (háború) komolyságáról és a menedékkérők rászorultságáról. A másik oldalról ugyanakkor a nagy létszám a befogadók érzékelt költségeit növeli. Továbbá a célországokra vonatkozó erős preferenciák felvetik a menedékkérők érdektelenségét eredményező gazdasági motivációk szerepét.

A megváltoztatott fókuszú empirikus kutatásban arra voltunk kíváncsiak, hogy egy valódi aktuális politikai jelentőséggel bíró kérdésben kimutathatók-e az egyének preferenciáiban az érdekességi modell által előrejelzett tendenciák. Azok a korábbi kutatások a világban, amelyek az érdekesség-modellt vizsgálták társadalompolitikai preferenciák vagy attitűdök kérdőíves (survey-kísérleti) felmérésekben, jellemzően olyan témákra fókuszáltak, amelyek kívül esnek az aktuális diskurzuson, napi politikai tétjük nincs, az emberek nem gondolkoznak róla. Ilyenkor felmerül annak lehetősége, hogy a kérdezési manipuláció elvárásaihoz igazodó válaszokat részben a vélt kérdezői elvárásoknak való megfelelés szándéka vezeti, és ennyiben nem mutatja az érdekességi motivációk valós közpolitikai hatását – mert nincs valódi közpolitikai vélemény a háttérben. Ez a kritika kevésbé áll meg egy valódi téttel rendelkező kérdésben, amikor a válaszadó úgy érezheti, hogy tétje van annak, amit mond, és olyan kérdésben nyilatkozik, amellyel jó eséllyel foglalkozott a kérdezést megelőző időszakban. Ez a szituáció potenciálisan korlátozza a kísérleti manipulációk befolyásolási képességét, ugyanakkor a mért kísérleti hatások ‘ereje’, azaz külső és belső érvényessége megnő.

A kutatás első szakaszában előkészítettük az érdekességre vonatkozó véleményeket vizsgáló vignettás felméréseket. A kérdőíves vizsgálatok során a vignetták újságcikkeket szimulálnak. Ezek szóhasználatát, tematikus keretezését és képanyagát manipuláljuk, majd a szöveghez kapcsolódóan társadalompolitikai kérdést teszünk fel, továbbá a cikkben szereplő csoporttal kapcsolatos érzületeket is mérjük. Az effajta vizsgálat túlmutat a pozitív-negatív keretezés hatásának tesztelésén. A kutatás elméleti kérdései szempontjából ez kevésbé releváns, és nemzetközileg alaposan kutatott problématerületről van szó (bár a hazai vizsgálatok ritkábbak). A státusz, életmód és etnikum olyan jeleinek hatását keressük, amelyek indirekt módon utalnak a vignettákon reprezentált egyének vagy társadalmi csoportok érdekességére. Például a kifejezetten nyomorgó csoportok megítélését vizsgáljuk a mérsékeltebb szegénységben élőkrol alkotott véleményekkel összevetve. Arra is kíváncsiak vagyunk, hogy

pontosan milyen normák megsértését büntetik a válaszadók, amikor a szegények támogatásáról nyilatkoznak.

A kérdőív megalapozásához elsőként strukturált mélyinterjúk készültek Pécs városában 2015 májusában a szegények megítéléséről. A mélyinterjúk egy részéhez is használtunk már vignettákat. Ugyanakkor a kérdéseink szövegezését is manipuláltuk. A szövegezéssel kapcsolatban egy 40 fős ad hoc mintán kérdőíves pilot felmérés is készült.

A kérdőíves terepmunka részletei is kidolgozásra kerültek. Vizsgálatunk specifikus ingerekre adott válaszokra vonatkozó kísérlet. A hasonló kísérleteket hagyományosan speciális laborokban vagy osztálytermi keretek között végezték, végzik. Társadalmi problémákról alkotott vélemények esetén ugyanakkor felmerül a hagyományos diákmintákon való túllépés szükségessége. Többek között a társadalmi kérdésekre vonatkozó vignettás vizsgálatokban kezdett terjedni az utóbbi időben a survey-kísérlet módszere, amely a randomizált kísérleti eljárást ötvözi lakossági minták felhasználásával.

A vignettás-típusú média hatásvizsgálatok túlfeszíthetik a hagyományos személyes kérdezéssel alapuló kérdőíves technikák kereteit. A telefonos felmérés pedig eleve nem járható út. A vonatkozó nemzetközi kutatásokban mára az online felmérés alkalmazása vált elterjedtté. Ennek is több formája van. Egyrészt a hagyományos reprezentatív adatfelvételek elveit próbálják meg közelíteni nagyméretű kérdezetti panelekből vett rétegzett véletlen mintákkal. A panelek résztvevői beleegyeztek, hogy időnként kérdőívekkel keressék meg őket. Nem kötelezik el magukat a kitöltésre, a válaszmegtagadási arány időnként nagyon magas. Ugyanakkor a kutatók rendelkeznek a panel-tagok alapvető demográfiai adataival. Kutatásunk során különböző mérési eszközökkel teszteltük a médiatartalmak manipulációjának hatását. Egyrészt a fent ismertetett online reprezentatív mintát alkalmaztunk. Emellett közösségi médiában indított nem véletlen mintát is alkalmaztunk. Továbbá osztálytermi keretekben végeztünk kérdőíves kísérleteket.

A kutatás adatfelvételei 2015-ben és 2016-ban zajlottak ún. survey-kísérlet sorozat keretében. A kísérletekben azt vizsgáltuk, hogy miképpen befolyásolhatja a Magyarországra belépő menedékkérők iránti attitűdöket a menekültválság és a menekültek bemutatásának téma-keretezése. A keretezés hatását tudatosan egy olyan időszakban vizsgáltuk, amikor a téma a közvélemény érdeklődésének a fókuszába került, és nagy súlya volt a közéleti diskurzusokban.

Az első lakossági felmérést megelőzően, 2015 szeptemberében és októberében pilot vizsgálatot végeztünk 280 budapesti és pécsi egyetemista részvételével. Ennek a pilotnak az eredményeiről korábban részletesen beszámoltunk (Bognár & Janky 2015). Az első lakossági felmérés 2015 decemberében volt, 500 fős, kvótás mintavétel alapján. A lakossági adatfelvétel mellett a kérdőíveztünk diákok körében is, kb. 200 fős mintán, és egy 150 fős felmérést végeztünk facebook-on toborzott ad hoc mintán. 2016 márciusában újabb felmérést végeztünk, 1300 fő részvételével. Ezt egészítette ki egy, az Index.hu portálon az olvasók körében végzett felmérés. Végül, 2016 júniusában bekapcsolódtunk egy 1000 fős online lakossági felmérésbe (amely részben egy másik OTKA-kutatás kérdéseit is vizsgálta).

A 2015 decemberi és a 2016 júniusi kísérletekben a kezelt csoportba került válaszadók egy rövid cikket olvastak a menekültválsággal kapcsolatban. Ezután válaszoltak egy-két közpolitikai kérdésre. Mindegyik kísérletben két kezelt csoport volt, azaz kétféle cikket olvashattak a válaszadók (értelemszerűen mindenki csak egyet-egyét). A cikkek jellege különbözött a különböző felmérésekben, de az közös volt, hogy az egyes kísérletekben egyik cikk keretezése olyan volt, hogy várakozásaink szerint a menedékkérők iránti szolidaritást növelhette, illetve a menedékkérőknek kedvező közpolitikai megoldások irányába terelhetette a véleményeket, míg a másik ezzel ellentétes hatást válthatott ki. Az egyik cikk (a 'pozitív') a menekültek rászorultságára irányította figyelmet: arra, hogy honnan jönnek, és a háború milyen elszánttá tette őket. A másik cikk (a 'negatív') azt mutatta be, hogy milyen sokan

érkeznek ide, és ez nehezen kezelhető. A két felmérésben nem ugyanazok a cikkek voltak, ugyanis a vinyetták tartalmát az aktuális helyzethez igazítottuk. A 2016 márciusi felmérésben nem az imént ismertetett módon vezettük fel a témát. A kísérleti manipuláció célja az volt, hogy elemelkedve a hírtartalmak műfaji kötöttségeitől, jobban megkülönböztessük a téma felvetésének hatását továbbá a menekültek konkrét problémájának bemutatásával elérhető hatást. Többféle manipulációt alkalmaztunk. Az egyik például csak a témát vetette fel néhány problémára rákérdezve. Egy másik ellenben egy konkrét családot mutatott be, akik konkrét aktuális hadicselekmények miatt menekültek el.

Míg a pilot vizsgálat idején az új határrendészeti gyakorlat bevezetése, és az ennek nyomán kialakuló röszkei konfliktus miatt a határátlépőkkel kapcsolatos hírek a közéleti diskurzus középpontjában voltak, a decemberi vizsgálat egy csendesebb időszakra esett. A 2016-os újabb lakossági vizsgálat azonban újra olyan időszakban történt, amikor a menekültkérdés a közbeszéd központi témája volt. Erre előre nem így készültünk, de amikor a miniszterelnök 2016 februárjában bejelentette, hogy a kormány népszavazást kezdeményez az Európai Bizottság menekült-kvóta javaslatáról, akkor tudatosan döntöttünk úgy, hogy a vizsgálatot egy intenzívebb média-diskurzussal jellemezhető időszakban ismételjük meg. Az adatfelvétel végül 2016 március közepe és április eleje között zajlott 1800 fős online lakossági kvótamintán.

A függő változók, a vinyetták és a kísérleti dizájn

Mindkét lakossági adatfelvételben az adott időszakban releváns kérdést tettünk fel, és az adott időszakban releváns újságcikkkel kereteztük a kérdés feltevése előtt a menekült-problémát. Az első felmérésben a magyar határon legálisan átlépő menedékkérők kívánatos kezelésére kérdeztünk rá. A második felmérésben egyrészt válaszadó által az EU számára kívánatosnak tartott hozzáállásáról érdeklődtünk, másrészt a kvótajavaslatról tettünk fel kérdést.

Az első felmérésben komplex – a mintanagysághoz képest talán túlzottan is komplex – kísérleti dizájnt alkalmaztunk. A hírkeretek mellett manipuláltuk a szóhasználatot és a cikkekhez kapcsolt képeket is. A második felmérésben nem variáltuk a szóhasználatot és a képi világot, ellenben új típusú kereteket építettünk be az újságcikk mellett (csak konkrét menekültekre koncentráló esetleírást, illetve kérdések útján problémafelvetést tartalmazó probléma-keretezést).

Elméletileg egyszerűnek tűnik, hogy egy adott csoport megítélésétől függő közpolitikai preferenciákra ható keretezési hatások vizsgálatakor egy, a csoportot pozitívan bemutató tartalom, és egy, őket negatívan bemutató tartalom közül olvasnak egyet a kezelt csoportokba került válaszadók. Azonban számos dimenzió mentén lehet variálni a menekültkérdéssel foglalkozó tartalmakat (is). És egyes aspektusok hatása például függhet attól, hogy tematikus vagy epizodikus keretezésben merül fel; azaz a téma általános leírásakor vagy személyek sorsának bemutatásakor. Ha legalább a keretezés néhány legfontosabb aspektusának hatását akarjuk szisztematikusan vizsgálni faktoriális módszerrel, nehezen kezelhető számú kísérleti alcsoportra kell osztani a mintát. Egy megoldás lehet, egy vagy két aspektus kiválasztása és a vizsgálathoz kiválasztott médiatartalom variálása a szóban forgó egy vagy két aspektus mentén. Egy másik megoldás jelentős keretezési különbségek létrehozása sok fontosnak gondolt dimenzió egyidejű változtatásával.

Van ugyanakkor egy másik dilemma is: a valós média-riportok a kereteket meghatározó elemeket nem feltétlenül valamilyen tiszta elméleti logika mentén tartalmazzák. Ebben a vizsgálatban a fent vázolt elméletileg tiszta megoldások helyett valós cikkek vizsgálatát preferáltuk. Az Index.hu portállal működünk együtt. Az első vizsgálatban releváns, de pár hónappal korábban megjelent Index.hu cikkek rövidített változatait olvashatták a kezelt csoportokba került válaszadók. A második felmérésben rövidítés nélkül mutattunk a terepmunka indulását megelőző napokban megjelent cikkeket.

Mindegyik, a válaszadók által olvasandó cikk utolsó mondata a figyelemellenőrzést szolgálta, ami egyben a kérdések figyelmes olvasására történő implicit felhívásnak is tekinthető. Úgy tűnik, felméréseinkben a válaszadók több mint hatvan százaléka nem olvasta végig a neki kiosztott cikket. Ez a korábbi nemzetközi tapasztalatokhoz képest némileg magasabb arány. Ugyanakkor a cikket nem teljesen olvasók egy része is az alapos olvasókhoz hasonlóan reagált az ingerekre.

További változók és a modellek

A kísérleti manipulációk mellett a magyarázó változók két csoportját különítettük el. Az egyik csoport a válaszadók politikai attitűdjeit mérte. Két kérdésre adott válaszok alapján kategorizáltuk a válaszadókat. Fontosnak tartottuk, hogy elválasszuk egymástól a kormányval szemben kritikus, baloldali, illetve a kormányt támogató, jobboldali érzelmű választópolgárokat. A magyarázó változók másik csoportja a médiafogyasztási szokásokra vonatkozó egységeket tartalmazta. A hírfogyasztás mennyiségére vonatkozó kérdések mellett konkrét csatornák és híroldalak híreinek követésére is rákérdeztünk.

A magyarázó változók fenti két csoportja mellett néhány alapvető szocio-demográfiai kontrollváltozó is bekerült az egyébként igen rövid kérdőívekbe. Az alapvető kontrollok mellett rákérdeztünk a külföldi barátokra, továbbá a tavaszi felmérésben a téma intenzív médiajelenléte miatt rögzítettük a kitöltési dátumokat is. Mivel Európában újabb terrorista támadás történt az adatfelvétel ideje alatt, a rögzített dátumok miatt ennek esetleges hatására tudtunk kontrollálni (nem volt érdemi hatása a válaszokra).

Vitatott, hogy randomizált kísérletekben érdemes-e többváltozós elemzésekkel kontrollálni például a szociodemográfiai változókra. Tekintettel arra, hogy kutatásunkban a laboratóriumon kívüli tényezők és ezek önálló vagy a manipulációkkal interakcióban történő befolyásának vizsgálata alapvető, számunkra nem volt kérdés, hogy többváltozós modelleket kell használni. 'Ordered probit' modellekkel teszteljük feltevéseinket. Az eredmények robusztusságáért egyrészt 'logit' modellekkel teszteljük, másrészt – részben robusztusság teszteléséért, részben pedig prezentációs céllal – lineáris regressziós OLS becslések eredményeit is bemutatjuk. Ez utóbbiak eredményeit ugyanis könnyebb első ránézésre értelmezni.

A felméréseinkben gyűjtött online kvótás lakossági minták nem tekinthetők olyan valószínűségi mintáknak, amelyek alapján minden hezitálás nélkül, a szokásos tesztekkel következtethetünk a populációs paraméterekre. Azonban látni kell, hogy az elmúlt években végzett módszertani kutatások szerint az ilyen típusú mintákból, hasonló jellegű társadalompolitikai kérdések vizsgálatakor a változók közötti összefüggésekre vonatkozó eredmények nagyon hasonlóak a jobb minőségű mintákban mért eredményekhez. Erre építve elemzéseinkben úgy teszünk, mintha valószínűségi mintáink lennének, és ennek megfelelően használjuk a szokásos tesztek.

A kísérleti ingerek hatásai

A kísérleti médiahatás vizsgálatok klasszikus feltételezése, hogy közéleti hírek keretezésével befolyásolhatóak a híreket olvasó kísérleti alanyok közpolitikai kérdésekre adott válaszai. Az utóbbi évek kutatásai ugyanakkor arra hívják fel a figyelmet, hogy a laboratóriumon kívüli valós médiatartalmak befolyásoló ereje elnyomhatja a kísérleti inger hatását. Néhány újabb kutatás azonban rámutatott, hogy a valós média-diskurzus nem feltétlenül nyomja el a kísérleti inger hatását; bizonyos helyzetekben inkább átalakítja azt. A 2015 decemberében végzett első lakossági felmérés eredményei nem csupán a médiahatás kísérletek klasszikus programjának várakozásait cáfolják, de a kísérleti inger hatásának eltűnésére vonatkozó újabb téziseket is. Eredményeink azt mutatják, hogy híreket olvasó (kezelt) csoportban viszonylag jelentősen (és statisztikailag szignifikánsan) eltérő a válaszok megoszlása, mint a

kontrollcsoportban. Azonban a menedékkérők hosszabb távú ellátásának támogatottsága mind a pozitív, mind a negatív témakeretet olvasó csoportok körében alacsonyabb, mint a kontrollcsoportban. E negatív hatás mértékében gyakorlatilag nincs különbség a pozitív és a negatív hírkerekek között. Az igaz ugyanakkor, hogy a menekültekkel kapcsolatos hírek prezentálásának hatása kisebb azok között, akik vélhetően alaposan végigolvasták a számukra kiosztott cikket (azaz átmentek a szöveg végén található figyelem-teszten).

Az adatok arra utalnak, hogy ebben az időszakban a menekülttéma előhozatala a téma prezentálásától függetlenül hatott a közpolitikai attitűdökre. Azok, akiket 2015 decemberében nem emlékeztettünk a menekültválságra, szolidárisabb menekültpolitikát javasoltak, mint azok, akiknek a témáról valamilyen (bármilyen) anyagot mutattunk.

A 2016 nyarán végzett felmérés adatai is arra utalnak, hogy mind a negatív, mind a pozitív keretezésű hírek prezentálása csökkenti a menedékkérőket segítő intézkedések támogatottságát – kivéve azok között, akik átmentek a pozitív keretezésű cikk utolsó mondatába rejtett figyelemteszten. Ugyanakkor a mintabeli adatok alapján becsült negatív hatás kicsi és statisztikailag nem szignifikáns. Ne feledjük ugyanakkor, hogy a külső környezet változásait követve változtak a válaszadóknak bemutatott cikkek is. Így a két vizsgálat nem tökéletesen összevethető (akkor sem lenne összevethető, ha a 2015 decemberi cikkek szerepeltek volna a 2016-os vizsgálatban, mivel akkor 2016 nyarán irreleváns információkra adott reakciókat mértünk volna). E korlátokkal együtt is elmondható, hogy az adatok arra utalnak, hogy a menekültekkel kapcsolatos vélemények stabilizálódtak a két felmérés közötti időszakban. A fentiekől külön értékelendő a 2016 márciusi vizsgálat. Ennek legfontosabb tanulsága, hogy elszakadva a hírkerekezés formai korlátaitól, konkrétan bemutatva egy család rászorultságát, nagyon átpolitizálódott kérdésben is lehet érdemben befolyásolni a válaszadók közpolitikai véleményét.

Az empirikus kutatásról megjelent egy magyar nyelvű publikáció, elkészült egy angol nyelvű cikk, amely be lett küldve egy nemzetközi folyóirathoz, valamint két további magyar nyelvű tanulmányon még dolgozunk.